

NÁRAY-SZABÓ GÁBOR

Autonómia a felsőoktatásban

A szerző aktuális témával, az új felsőoktatási törvénnyel kapcsolatban mondja el személyes véleményét. Történelm példák után sorra veszi az autonómia egyes szempontjait. Az első szempont az intézmény működtetése. Ez a fenntartó joga és kötelessége. A kutatói autonómia igen széleskörű kell legyen. A szellem szabadságát nem szabad korlátozni, mert csak így várható el mindenkitől maximális teljesítmény. Az oktatói autonómia legyen széleskörű, de nem korlátlan. Az oktatókkal szembeni követelményeket a fenntartónak kell meghatározni. A szervezeti és működési autonómiát illetően az a véleménye, hogy az állami támogatás felhasználásába elsődlegesen a fenntartóé legyen a döntés joga, a saját bevételek esetében több szabadságot adna a felsőoktatási intézményeknek. Az oktatásban a minőség fenntartása a legfontosabb. Azt, hogy milyen szakra hány hallgatót vegyenek fel, a fenntartónak kell szabályozni, a munkaerőpiaci helyzet ismeretében és függvényében. A tudományos eredményeknek nemzetközi viszonylatban is meg kell felelniük az elvárásoknak. A szervezeti autonómiát korlátozni kell abban a tekintetben, hány fő alkothasson minimálisan kart. Az egyetemi tanárok kinevezésében is korlátozni kell az autonómiát, illetve a felterjesztő rektornak figyelembe kell vennie a miniszter véleményét. A gazdálkodást korlátozni kell, illetőleg átláthatóvá kell tenni. Az állami források felhasználását a fenntartó joga legyen szabályozni, a túlzott adminisztrációs terheket azonban csökkenteni kell. A nem költségvetési forrásból származó bevételek szabad felhasználását is ellenőrizni kell. A hallgatói autonómia kényes téma, erre a megfelelő kötőputat meg kell találni. A kollégiumi autonómiát viszont teljes mértékben fenntartandónak ítéli a szerző.

Elnök Úr, Hölgyeim és Uraim!

Eléggé aktuális kérdésekről beszélek most, ma reggel került ki a honlapra az országgyűlésnek benyújtott felsőoktatási törvény. Elég kemény viták övezik ezt a témát, amellyel kapcsolatban én a személyes véleményemet szeretném elmondani azzal a megjegyzéssel, hogy ezek eléggé kemény, szigorú, racionális következtetéseken alapulnak. A vitára tehát felkészültem, de nem hiszem, hogy a jelenlévők körében vitatkozni kellene.

Az autonómia eredeti célja az volt, hogy a szellemi szabadságot biztosítsa a felsőoktatási intézményekben. Ez az igény már a legelső egyetemeken is felmerült, majd néhány száz évvel később Magyarországon Vitéz János ezekkel a szavakkal írta meg a pozsonyi egyetem alapításáról szóló okiratát. *„Midőn megérkeznek hozzátok, fogadják őket, fogadjátok őket megbecsüléssel, bánjatok velük tiszteletteljesen – vagyis a tanárokkal és a diákokkal – ne engedjétek, hogy bárki is kellemetlenséget okozzon nekik, hanem mint ezt az eme egyetemnek az apostoli széktől adott és engedett szabadság védjétek és óvjátok minden háborgatóval szemben őket és az összes többi doktort és diákot, aki ezen egyetem kötelékébe és soraiba érkezik.”* Azt hiszem, mindenki előtt nyilvánvaló ebből a szövegből, hogy az autonómia a szellemre vonatkozik, eredeti célja tehát az, hogy biztosítsa a szellemi szabadságot és a belső demokráciát. Ezt a szellemi szabadságot a Magyar Köztársaság alaptörvénye is biztosítja, szó szerint benne van, hogy a tudományos kutatás szabad, és mindenki azt kutat, ami éppen érdekli. Ebből kiindulva nagyon sokan, főleg egyéni vagy csoportérdekeket követve kiterjesztenék az autonómiát minél szélesebb körre, és ez véleményem szerint nem logikus. Ugyanis a logika azt diktálja, hogy csak az a szervezet kaphat teljes autonómiát, amelyik kizárólag a saját forrásait használja. Tehát, hogy ebben a szűk körben emlegetsem POKORNI ZOLTÁN örök érvényű mondását: *kérem, hogy ne más lándzsájával akarjuk verni a bozótot.*

Autonóm csak akkor lehetek, ha a saját forrásaimra támaszkodom. Szellemi téren természetesen a sajátomra támaszkodom, mert ami a fejemben, meg a szívemben van, azt nem szabályozhatja semmiféle kormányzat. Ha több személy, tanárok és diákok *egy* szellemi közösséget alkotnak, akkor természetes, hogy a szellemi autonómiát meg kell nekik adni. Érdeemes, mert így lehet a maximumot elvárni tőlük. Más vonatkozásban azonban az autonómia véleményem szerint igenis korlátozott.

Vegyük most szemügyre az autonómia egyes szempontjait! Kézenfekvő, hogy a fenntartó joga, egyúttal kötelessége is, hogy biztosítsa egy intézmény optimális működését. Ehhez különböző eszközöket használ, melyek közül a legelső a finanszírozás, e nélkül ugyanis nem működhet az intézmény. A pénzügyi eszközökhöz a fenntartó továbbiakat is társít. Mindenekelőtt (1) a biztos munkahelyet és a viszonylag magas bért, melyet nem a bankárok fizetéséhez kell viszonyítani, de a felsőoktatás magasabb szinten lévő résztvevőinek a bére elfogadható. (2) A kötetlen munkaidőt, amely szükséges ahhoz, hogy a szellem megfelelően kibontakozhasson, bár ez nem mindenki esetében történik meg, csak akkor, ha valaki produkál is. (3) Az infrastruktúrát, melyet régebben sokat használtak egyéni célokra, ez ma már egyre kevésbé lehetséges, és (4) a viszonylag magas társadalmi státuszt.

Vegyük szemügyre, hogy a 2005. évi CXXXIX. törvény, amely ma még hatályban van, milyen típusú autonómiákról tesz említést! Az első az oktatási és a kutatási autonómia. Az utóbbiról már beszéltem, ez a szellem szabadságát, a kutatói gondolatok szárnyalását teszi lehetővé. Az oktatási autonómia igen széles körű, véleményem szerint az is kell, hogy legyen, de nem korlátlan. Az oktatás tárgyának és módszerének megválasztására vonatkozik, de arra például nem, hogyan értékeljék az oktatókat, vagy milyen követelményeket szabjanak meg a vizsgán. Ezeket igenis a fenntartónak kell meghatároznia, neki kell előírnia a minőségi kritériumokat, melyek az autonómia rossz értelmezése miatt esetleg nem teljesülnek.

A következő a szervezeti és működési autonómia, a szervezet és a szabályzatok kialakítása, az alkalmazottak és a vezetők kiválasztása. A 2005. évi, és a most készülő törvény is ezt elég erőteljesen szabályozza. Akkor jó a szabályozás, ha a lehető legkisebb adminisztratív teherrel a lehető legnagyobb szabadságot adja meg a rendszer optimalizálása érdekében. Ez a szabadság ne arra terjedjen ki, hogy különböző előnyöket csikarjanak ki maguknak a résztvevők, netán ezek egy kis kiváltságos csoportja, hanem arra, hogy az egész rendszer működését tegyék a lehető legjobbá. A gazdálkodási autonómia esik a legkeményebb korlát alá, mert az rendeli a zenét, aki fizet. Míg az állami támogatás felhasználása nem történhet a fenntartó akarata ellenére, a saját bevételek esetében nagyobb szabadságot adnék. Később külön beszélek még a hallgatói jogokról.

Vegyük szemügyre az oktatási autonómiát, amelyről az alaptörvény 10. cikkelye így rendelkezik: „*A felsőoktatási intézmények a kutatás és a tanítás tartalmát, módszereit illetően önállóak*”. Ez igen jelentős mértékű autonómiát jelent az oktatással kapcsolatban. Arról azonban, hogy mely területen hány diákot kell képezni, a fenntartónak kell döntenie, különben súlyos aránytalanságok állhatnak elő a munkaerőpiacon. Úgy tűnik, hogy ma túl sok a bölcsész, közöttük nagy a munkanélkülieknek a tábor, amire példa, hogy egyetlen segédkönyvtárosi állásra tavaly 130-an jelentkeztek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába. Az oktatás tartalmát és mikéntjét tehát jogszabályban kell szabályozni, képesítési és kimeneti követelmények formájában. A legfontosabb cél a minőség fenntartása, ha ugyanis ez nem teljesül, feleslegesen szórjuk szét az adófizetők pénzét.

A kutatási autonómiával kell szerintem a legkevesebbet foglalkozni, mert az világos. Az alaptörvény 10. cikkelye azt írja, hogy tudományos igazság kérdésében az állam nem jogosult döntenie, tudományos kutatások értékelésére kizárólag a tudományok művelői jogosultak. Itt azért fel kell tenni a nagyon fontos kérdést, hogy kik a tudomány művelői. Már EÖTVÖS

LORÁND emlegette, hogy a tudomány nemzetközi, ma pedig tökéletesen globalizált szinte az összes tudományág, ideértve a néprajzot és a magyar történelmet is. Például Magyarország történelméről több angol nyelvű munkát lehet olvasni angol történészek tollából. Tehát nem kívánatos, csak a középszer vágyát fejezi ki, hogy belterjesen alakítsuk ki a tudomány értékelésére alkalmas közösséget. A belterjesség ugyanis mindig a minőség romlását idézi elő. Nem lehet arra hivatkozni, mint főként a társadalom- és humán tudományok területén teszik, hogy létezik egy speciális, csak magyar tudományos piac, és a magyarok egymást kell, hogy megítéljék. Az értékítélet csak akkor lehet valóban objektív, ha kimegyünk a nemzetközi publikációs fórumokra. A tudomány művelőin tehát az egész világ tudósait kell érteni, ha ők értékelnek, a világ tudományos közössége értékeli. Ezen elv gyakorlati megvalósítást a Magyar Tudományos Akadémia már elkezdte, ehhez mindenekelőtt létre kell hozni egy adatbázist, amelyben ellenőrizni lehet, hogy ki mit publikált. Létrejött a Magyar Tudományos Művek Tára, amely január elsejétől a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárához fog kerülni. Nem fog tartalmazni például napilapban megjelent cikkeket. Tehát, ha valaki több száz cikket ír, ennek a felét a Népszabadságban, a másik felét a Magyar Nemzetben, attól még nem lehet egyetemi tanár.

Megkockáztatom azt a véleményt, hogy a habilitáció intézménye felesleges, az egyetemeken ez csak a látszatminősítés egy fajtája. Benne lesz az új törvényben, ezt tudomásul veszem, de felhívom a figyelmet arra, hogy egy előadás megtartása, amelynek hallgatásakor, ugye, mindenki egyetértően bólogat, nem alkalmas arra, hogy a valódi minőséget válasszuk ki, ez tulajdonképpen pótcselekvés. Hogy miért vagyok ennyire markáns, hogy ne mondjam, arrogáns, azt a következővel magyarázom. A magyarországi tudományos minősítés provincializmusának az lett a következménye, hogy ma már több mint 2500 egyetemi tanár van, 2800-an rendelkeznek az MTA doktora címmel, és 365 az akadémikusok száma. Az 1960-as évek közepén, a Kádár-rendszer regnálása idején az Akadémia rendes, levelező, tiszteleti és külső tagjainak száma együttesen volt kétszáz. Most az akadémikusokhoz hozzászámítva a külső és tiszteleti tagokat, mintegy hatszázat kapunk, pedig azóta nem nőtt a magyar lakosság lélekszáma, a kutatók száma pedig csökkent. Ez sommásan kifejezve azt jelenti, hogy visszaesett a minőség. Ez rám nézve is szomorú, mert hiába hiszem, hogy én a legjobbak közé tartozom, nem biztos, hogy ezt mindenki így gondolja. Hasonlóképpen, amikor én szereztem a nagydoktori címet 1983-ban, akkor mindössze ezerkétszázan voltunk, mostanra a nagydoktorok száma 2850-re nőtt. Ennek egyenes következménye, hogy csökkent a honorárium, mert az állam nem hajlandó finanszírozni egy nyílt végű rendszert, vagyis olyat, melyben ellenőrzés nélkül növelni kell a forrásokat. Sem a jobboldali, sem a baloldali kormányok erre nem hajlandóak, ebben tökéletes az összhang. Még egyszer hangsúlyozom: nem az a baj, hogy sokan vannak, vagyunk, hanem az, hogy ez automatikusan a minőség romlásával jár.

Nézzük meg a szervezeti autonómiát, amelyről az alaptörvény úgy rendelkezik, hogy a felsőoktatási intézmények szervezeti rendjét és gazdálkodását törvény szabályozza. Itt már az államnak szerintem fontos szerepe van, ugyanis nem jó, ha minden virág virágzik, mert a szervezetet általában legfeljebb néhány minta szerint lehet a legjobban működtetni. Más egy gazdálkodó szervezet, más a felsőoktatás, más mondjuk egy civil szervezet, ezek mindegyikére vannak jól kidolgozott, korábban bevált működési módszerek. Nem jó, ha ezeket az autonómia ürügye alatt összekeverjük. A szervezeti autonómia szerintem akkor lenne optimális, hogyha a teljes autonómia, vagyis a demokrácia az oktatásban, a kutatásban, és a vezetők választásában nyilvánulna meg. Nyilvánvaló, hogy kutatni nem lehet hierarchikus rendszerben. A kutatás úgy zajlik, hogy vannak különböző, eléggé markáns, nem egyszer erőszakos egyéniségek, akik tanítványokat gyűjtenek maguk köré, az ő munkájukba nem szabad beleszólni, mert ha megpróbáljuk különböző hierarchiákba kényszeríteni őket,

akkor elkedvetlenednek, esetleg el is mennek az országból. Ilyenre sajnos több példa volt. A kutatásban tehát a teljes demokráciát kell megvalósítani, ebben az esetben például abból a pénzből, amelyet pályázatok révén elnyernek a kutatók, önként kell összeadni a közös ügyekre, például a könyvtárra szánt összeget. Ebben a vonatkozásban az autonóm kutatók úgy szerepelnek, mint egy igazgatótanács tagjai. Ugyanakkor az autonómiát korlátozni is kell bizonyos vonatkozásban. Erre egy példa a karok minimális mérete, ez szerencsére benne maradt a törvényben, mely szerint legalább 40 fő alkothat egy kart. Nem fogják elhinni, de van olyan egyetem ma Magyarországon, ahol ez a szám mindössze nyolc. Nyilván ez buli, elnézést a nyegle kifejezésért. Van persze ezen a karon dékán, dékán helyettes, különböző pénzek áramlanak, melyeket egyéni célokra jól föl lehet használni.

Ugyancsak korlátoznám az autonómiát az egyetemi tanárok kinevezésében, ebben a vonatkozásban is vannak pozitívumok a jelenlegi törvényben. A *Magyar Akkreditációs Bizottság* véleményét kell a miniszternek meghallgatnia, és ha ez nem egyezik a rektoréval, aki felterjesztette a kinevezési kérelmet, akkor visszaadhatja még egyszer a MAB-nak, és ha másodszor sem egyezik a véleményük, akkor a miniszter megtagadhatja a kinevezést. Megint csak az egyetemi tanárok kinevezésével kapcsolatos minőségi követelményekről van itt szó. A vezető testületek összetételének meghatározása is a fenntartó felelőssége. Ha például a hallgatók túl nagy beleszólást kapnak az ügyekbe, személyi kérdésekben is szavazhatnak, akkor a minősítő, vagyis a tanár függő helyzetbe kerülhet a minősítettől, vagyis a diáktól. Ez azt jelenti, hogy ilyen esetben a tanár mindenkit átenged, ha azt akarja, hogy például kitüntetésre terjesszék fel. Ha viszont van valaki, aki szigorúan megköveteli azt, ami le van írva a követelményekben, az nem kap kitüntetést. Volt már erre példa.

A működési autonómia a szervezeti és működési szabályzatban ölt testet, melyet a kormányzat valamilyen formában ellenőriz, a jelenlegi törvény megtartja a fenntartó eme jogát. Nagyon fontos, hogy elkerüljük a túlzott hatalomkoncentrációt. Éppen az intézményi demokráciát biztosíthatja a fenntartó akkor, amikor nem engedi érvényre jutni a rektor, esetleg a gazdasági igazgató túlzottan nagy befolyását. Esetenként és időnként kell mérlegelni, hogy erre van-e szükség vagy sem.

A gazdálkodási autonómia szerintem korlátozható, bár a magam részéről többet adnék, mint a törvényben szerepel. Az önálló gazdálkodás lehetőségét biztosítani kell, de csakis a fenntartó által rendelkezésre bocsátott, és a saját tevékenység révén szerzett forrásokkal. Átláthatóvá kell tenni a gazdálkodást, a fenntartó joga megszabni azt, hogy milyen arányban lehet a bérköltséget, a dologi költségeket és a felújítási költségeket fölhasználni. Ez nagyon is logikus, mert hogyha minden fillért bérre költünk, akkor előbb-utóbb az intézmény ellehetetlenül. Én is, mint egy költségvetési intézmény vezetője, elfogadom, hogy nekünk előre meghatározza a fenntartó a bér-, a dologi és a felújítási költség arányát a teljes költségvetésen belül. Ugyanakkor megadnám a lehetőséget arra, hogy a nem költségvetési forrásból származó vállalkozási és egyéb bevételekkel (például a külföldi hallgatók által fizetett tandíjak) az egyetem saját maga gazdálkodjon. Mivel sajnos nem lehet kizárni, hogy előbb-utóbb ezekből ellenőrizetlenül és adómentesen magánzsebekbe csorgó pénz lesz, indokolt a szigorú ellenőrzés. Nagyon fontos, hogy a felsőoktatási intézmények képesek legyenek és akarjanak is saját tulajdonú gazdasági társaságokat működtetni. Az intézményekben létrejövő tudományos és műszaki fejlesztési eredmények ilyen módon hasznosulhatnak a legjobban, így válnak érdekeltté az oktatók és a diákok is abban, hogy ezeket kamatoztassák. A szigorúság mellett nagyon fontos a felsőoktatási gazdálkodási szabályok egyszerűsítése, mert azt a mérhetetlen adminisztratív terhet, amely ma az oktatókra és a gazdasági szakemberekre hárul, feltétlenül csökkenteni kell. Csak egy példa: az egyetemen, mint egy pályázat témafelelőse nem egyszer hét helyen írok alá különböző

papírokat, mire meg tudom szerezni azt az árut, amelyre szükségem van. Az MTA könyvtárában két vagy három aláírás elég ehhez, lehet tehát egyszerűsíteni.

Végül egy pár szót szólnék a hallgatói jogokról. Ez kényes téma, mert mint mondtam, nem jó, ha a minősítő függ a minősítettől. Határozottan szeretném leszögezni, hogy a felsőoktatás célja nem az, hogy papírt adjon, hanem az, hogy tudást, tehát minél több, minél magasabban képzett szakembert bocsásson a magyar társadalom rendelkezésére. Ahhoz pedig, hogy a különböző készségeket és ismereteket magas szinten meg tudja valaki szerezni, tanulni és dolgozni kell. Sajnos az elmúlt tíz évben elterjedt az a felfogás, hogy a hallgatók egy része nem akar tanulni, ehelyett szájalással próbálják a papírt megszerezni. Sajnos hallgatólagos konszenzus volt a mindenkori kormányzatokban az elmúlt húsz évben abban, hogy a fiatalok munkanélküliség csökkentése érdekében minél több fiatalembert fogadjunk be a felsőoktatásba, akik elvannak ott, mint a befőtt, hat-, nyolc vagy akár tíz évig is. Ilyenek voltak a két háború között az annyira kárhóztatott díszjogászok, akiket azonban nem az állam, hanem a kedves papa tartott el. Ezt a rendszert akkor is ellenzem, ha össze kell csapni emiatt a hallgatókkal, akik már többször megmutatták az erejüket. Most is volt egy tüntetés és úgy tűnik, hogy a kormányzat kénytelen volt visszalépni. Tehát a hallgatók túl sok jogot szereztek, ezek közül nekem az fáj a legjobban, hogy személyi kérdésekben is szavazhatnak a szenátusban. Ha tehát egy tanár túl szigorú, akkor ő ne akarjon kitüntetést, ne akarjon előre lépni, professzori kinevezést kapni, mert a hallgatók leszavazzák. Ez a helyzet tulajdonképpen a diákoknak a legrosszabb, mert csökken a diploma értéke, aminek következtében nem vagy csak nehezen tudnak elhelyezkedni. Ezt persze nem mindenki ismeri föl azonnal, a diákok nem fognak az utcára menni, hogy magasabb színvonalat követeljenek az oktatásban. Londonban, korábban Párizsban volt ilyen, a diákok az egyetemi képzés színvonalának emeléséért tüntettek, de nem azért, hogy lehessen nyolcszor utóvizsgázni. Megkockáztatom azt a véleményt, hogy aki harmadjára nem tud levizsgázni egy tárgyból, az vagy lusta, vagy buta, és szinte biztos, hogy nem vesz részt az évközi munkában. Csak bízni lehet abban, hogy ez a probléma nem fog a fejünkre nőni, mert szerencsére az oktatókkal szemben támasztott minőségi követelményeket eléggé magasra szabja meg a jelenlegi, parlament előtt lévő törvény. Másrészt viszont nagyon fontos, hogy olyan legyen a tanulmányi és vizsgaszabályzat, amely lehetetlenné teszi, hogy egyes eltévelyedett oktatók visszaéljenek a minősítésből eredő hatalmi helyzetükkel.

A kollégiumi autonómiát szerintem teljes mértékben fenn kell tartani, persze nem azért, hogy drogok terjesztésével hatalmas bevételre tegyen szert néhány maffiózó. Ilyenre is volt ugyanis példa különböző felsőoktatási intézményekben. Ugyancsak természetes, hogy a szociális ösztöndíjak elosztását a hallgatók vegyék kézbe, ez egyrészt arra neveli őket, hogy felelősen működtessék a rendszert, másrészt pedig ők tudják a legjobban, hogy kik a rászorultak. Egyébként úgy tudom, hogy a hallgatói önkormányzatok és a hallgatóság széles körei között éppen emiatt van a legnagyobb feszültség, mert az ösztöndíjakat nem mindig úgy osztják el, ahogyan kellene.

Előadásomat azzal zárnám, hogy ha valamit rendesen szabályozni akarunk, akkor fontos tudni azt, hogy miről beszélünk. Az autonómiával kapcsolatban azt hiszem, racionális érveket hoztam föl az állításaim alátámasztására, és csak bízni lehet benne, hogy ezek hatni is fognak.

Köszönöm a figyelmet.

A szerző elérhetősége:

Náray-Szabó Gábor

e-mail: naraysza@para.cgem.elte.hu